

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

Україна

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА,
НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ,
ДЕРЖАВНІСТЬ

2018
31

Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / гол. ред. Ігор Соляр; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2018. Вип. 31. 308 с.

Збірник об'єднує студії з історії, мовознавства та літературознавства.

В історичному блоці представлені наукові дослідження різних аспектів актуальних проблем історії, зокрема Західноукраїнської Народної Республіки, воєнної історії, а також про відомих людей та їх значення у формуванні української державності.

Мовознавчі студії розкривають проблеми історії української філології (явища староукраїнської мови XVI–XVIII ст., дослідження пам'яток) і діалектології (діалектної лексикографії).

Наукові публікації з літературознавства зосереджені довкола аналізу праць міжвоєнного періоду (Софія Яблонська-Уден, Михайло Рудницький) і відображають проблеми воєнного часу в сучасних текстах.

Ukraine: Cultural Heritage, National Consciousness, Statehood / Ed. Ihor Soliar; NAS of Ukraine, I. Krypiakych Institute of Ukrainian Studies. Lviv, 2018. Vol. 31. 308 p.

The collection of scientific papers is an interdisciplinary edition of the Institute, which integrates studies in history, linguistics, and literary criticism.

The historical block is represented by studies of current problems of history, such as the history of the West Ukrainian People's Republic, military history, as well as investigations about famous persons and their importance in the formation of Ukrainian history.

Linguistic studies reveal issues in the history of Ukrainian language (phenomena in the Old Ukrainian language of the 16th-18th centuries, studies of monuments), and dialectology (dialectal lexicography).

Literary criticism studies focus on the analysis of works of the interwar period (Sofia Yablonska-Uden, Mykhailo Rudnytskyi), and reflect the problems of wartime in contemporary texts.

Рекомендувала до друку вчена рада
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
(протокол № 4 від 11.12.2018 р.)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Соляр Ігор Ярославович, д.і.н., с.н.с. (Україна)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Акіллі Алессандро (Achilli Alessandro), PhD (Australia)

Борчук Степан Миколайович, д.і.н., проф. (Україна)

Газдаг Вільмош (Gazdag Vilmos), PhD (Україна)

Даниленко Андрій (Danylenko Andriy), PhD, prof. (США)

Золтан Андраш (Zoltán András), dr hab., prof. (Угорщина)

Литвин Микола Романович, д.і.н., проф. (Україна)

Мозер Міхаель (Moser Michael), dr hab., prof. (Австрія)

Муравський Олег Іванович, к.і.н., с.н.с. (Україна)

Надрага Марта Степанівна, к.і.н., с.д. (Україна)

Пастух Тарас Васильович, д.філол.н., доц. (Україна)

Рембішевська Дорота Кристіна (Rembiszewska Dorota Krystyna), dr hab., prof. (Польща)

Романюк Михайло Васильович, к.і.н. (Україна)

Ситник Олександр Степанович, д.і.н., проф. (Україна)

Ястремська Тетяна Олександрівна, к.філол.н., с.н.с. (Україна)

УДК [355.217-057.36–054.72(=161.2):929В.Сальський]”1921/1940”

DOI: 10.33402/ukr.2018-31-190-202

Денис КАМЕНЦЕВ

здобувач кафедри гуманітарних наук

Національної академії сухопутних військ

імені гетьмана Петра Сагайдачного

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2115-6197>

e-mail: deniskamentsev@yahoo.com

«МЕНЕ ЗАВЖДИ ТІШИЛО Й ПОЧАСТИ ДИВУВАЛА ТА ВЕЛИКА НАПРУЖЕНА ПРАЦЯ, ЯКУ ПЕРЕВОДЯТЬ НАШІ ВОЯКИ...»: РОЛЬ ВОЛОДИМИРА САЛЬСЬКОГО В ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ЕМІГРАЦІЇ (1921–1940)

Розглянуто важливу і складну в сучасній історіографії проблему збереження традиції української державності в еміграції. Зазначено, що попри значний інтерес наукових кіл до інституційного рівня емігрантського життя – діяльності українських політичних, громадських і культурних організацій та товариств – вклад окремих особистостей у справу організації емігрантського життя, збереження національної культури й ідентичності залишається маловивченим. На особистісному рівні, на прикладі генерал-хорунжого Володимира Сальського, досліджено внесок у справу організації життя українських військових емігрантів. Проаналізовано основні напрями діяльності В. Сальського щодо збереження цілісності, структури й боєздатності Армії Української Народної Республіки (УНР), покращення матеріально-побутового становища колишніх військових, підвищення їх освітнього рівня, професійної майстерності (через організацію різноманітних курсів з військового вишколу і підготовки офіцерів колишньої Армії УНР), ідейної загартованості, підтримки в них патріотичного духу. Представлено стратегію й практичні кроки В. Сальського як міністра військових справ в екзилі щодо забезпечення діяльності емігрантських політичних і громадських структур у різних закордонних осередках – Польщі, Чехословаччині, Франції, Болгарії тощо. Зокрема, акцентовано увагу на кадровій політиці, створенні агентурної мережі, що не лише здійснювала розвідувальну діяльність на місцях, а й намагалася консолідувати українців, організувати їх національно-культурне життя на нових місцях.

Ключові слова: українська військова еміграція, Володимир Сальський, Державний центр УНР (ДЦ УНР), Міністерство військових справ УНР.

Проблема діяльності українських політичних і державних структур, організацій, окремих особистостей в еміграції доволі складна й контрверсійна. У силу історично-політичних обставин її практично не досліджували в УРСР. А якщо й

висвітлювали, то вкрай епізодично, шаблонно, необ'єктивно, тавруючи українців в еміграції як «буржуазних націоналістів», що прагнуть підірвати основи соціалістичного устрою СРСР. Насправді ж діяльність українських організацій, товариств та окремих діячів за кордоном сприяла збереженню української державної традиції, національної культури й ідентичності.

В останні десятиліття помітне значне зростання інтересу до історії українських державних структур, громадських об'єднань та особистостей в еміграції. Не стала винятком і доля військових, які після поразки в радянсько-польській війні під загрозою фізичного винищення змушені були емігрувати. На чужині перед ними постала дилема: асимілюватись у нових умовах і перейти до мирного життя чи підтримувати боєздатність на випадок військового конфлікту з радянською Росією. Чимало сучасних досліджень присвячено долі інтернованих вояків Армії УНР, проблемам, з якими вони стикалися після переходу радянсько-польського кордону. З-поміж них необхідно назвати роботи Олександра Колянчука¹, Михайла Швагуляка², Тетяни Плазової³, Ігоря Срібняка⁴, Лілії Скорич⁵, Володимира Заболотнюка⁶ тощо. Однак роль окремих історичних постатей в організації життя й діяльності українських військових емігрантів залишається недослідженою.

Мета статті – проаналізувати роль міністра військових справ УНР в екзилі генерал-хорунжого Володимира Сальського в організації української військової еміграції; охарактеризувати основні напрями й особливості діяльності щодо вирішення головних проблем, консолідації військових емігрантів у різних країнах (Польщі, Чехословаччини, Румунії, Франції, Болгарії тощо), творення нових осередків емігрантського життя (Туреччині, Ірані).

У листопаді 1920 р. після поразки в радянсько-польській війні залишки Армії УНР змушені були перейти р. Збруч, опинившись на еміграції. Це спричинило у військових низку проблем, вирішення яких було нагальним для збереження цілісності військових структур держави. Уряд УНР у міру своїх можливостей намагався бодай якось вирішити головні проблеми: відсутність необхідних приміщень для розквартирування військових й урядових структур, їх фінансове забезпечення. Більшість українських вояків опинилися на території суміжних з

¹ Колянчук О. Українська військова еміграція у Польщі (1920–1939). Львів: [б. в.], 2000. 278 с.

² Швагуляк М. Українська політична еміграція в Німеччині у 30-х роках ХХ ст. *Українська еміграція. Історія і сучасність: матеріали міжнародних наукових конференцій, присвячених 100-річчю еміграції українців до Канади*. Львів: Каменяр, 1992. С. 316–334.

³ Плазова Т. Українська політична еміграція у першій половині 20-х років ХХ ст. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. Львів, 2008. Вип. 20. С. 118–121.

⁴ Срібняк І. Початки української військової еміграції на Балканах (1921–1923 рр.). *Військово-історичний альманах*. Київ, 2006. Ч. 2. С. 45–55; Срібняк І. В. Особливості соціалізації вояків-українців армії УНР після їх переходу на цивільний стан (середина 1920-х рр.). *Science Rise*. 2018. № 10. С. 10–13; Срібняк І. «Не гнуйте в бараках, творіть життя тут, на цьому маленькому місті, огороженому дратами...» (Повсякдення інтернованих вояків-українців у Александрові (Польща) у висвітленні таборової періодики, 1921 р.). *Європейські історичні студії*. 2018. № 10. С. 217–252; Срібняк І. Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921–1924 рр.). Київ: Філядельфія, 1997. 187 с.

⁵ Скорич Л. В. Українська військова еміграція у Польщі (1921–1924 рр.). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Львів, 2013. № 752: Держава та армія. С. 136–139.

⁶ Заболотнюк В. Становлення української військової еміграції в Німеччині (1918–1939). *Схід (Маріуполь)*. 2016. № 6(146). С. 60–64.

Україною держав: Польщі, Чехословаччини, Румунії. Перебуваючи в таборах для інтернованих, вони сприймали нові труднощі як тимчасові, сподіваючись невдовзі повернутися додому. Основна частина цих таборів розташовувалася в Польщі: у містах Каліш, Александрув-Куявський, Вадовіци, Ланцут, Пйонтрук, Домб'є, селах Стшалків, Пікуличі, Щипйорно тощо⁷. Поодинокі військові підрозділи опинилися на території інших держав – Чехословаччини, Румунії, Болгарії. Друга Річ Посполита не випадково стала основним місцем консолідації військових емігрантів. Вирішальну роль у виборі С. Петлюри тактичного союзника в подальшій боротьбі проти радянської влади в Україні відіграла відверто антибільшовицька позиція тодішнього державного керівництва Польщі. Воно ж вважало інтерновані на своїй території українські військові частини додатковим «політичним козирем у боротьбі проти більшовицької Москви»⁸.

Упродовж тривалого часу дислоковані в Польщі залишки Армії УНР зберігали свою організаційну структуру: поділ на дивізії, бригади, полки⁹. Разом із тим вони зіткнулися із значними матеріальними й моральними проблемами. Нестача харчів, одягу, холод у приміщеннях, поширення хворіб значно ускладнювали перебування інтернованих у таборах. Та ще гіршим був морально-психологічний стан, що супроводжувався невизначеністю та загальною деморалізацією військових після поразки¹⁰. Завдяки ентузіазму окремих старшин і вищих військових рангів, які намагалися бодай якось покращити становище вояків, у таборах дуже швидко активізувалося культурно-освітнє життя. Для інтернованих почали функціонувати різні гуртки, читальні, бібліотеки, хори, виходили часописи. Старшина також дбала про підвищення освітнього рівня військових, засновуючи школи грамоти (початкові) для зниження рівня неписьменних, а також середні. Подекуди організовували й різні лекційні курси для тих, хто мав середню освіту. Наприклад, у таборі в м. Александруві-Куявському діяли курси іноземних мов, де можна було вивчити німецьку, французьку чи англійську. Там же значну увагу приділяли фаховій підготовці військових – функціонували старшинські курси для гарматників і техніків, а також читали лекції на різні теми військової науки: топографії, фортифікації, тактики, артилерії тощо¹¹.

Такі ініціативи старшин на місцях всіляко підтримував й активно сприяв їх втіленню генерал-хорунжий, а згодом міністр військових справ ДЦ УНР в екзилі Володимир Петрович Сальський (1883–1940). Офіцер царської армії з початком Української національної революції як прихильник ідеї побудови незалежної України брав активну участь в українізації військових частин Північного флоту. За часів УНР, Гетьманату і Директорії у боях із більшовиками обстоював самостійність України. В. Сальський завдяки професіоналізму, хоробрості, незмінності поглядів та переконань здобув повагу й авторитет серед солдатів та офіцерів.

⁷ Скорич Л. В. Українська військова еміграція у Польщі... С. 137.

⁸ Там само. С. 138.

⁹ Лівницький М. А. ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками. Мюнхен; Філядельфія, 1984. С. 11–12.

¹⁰ Скорич Л. В. Українська військова еміграція у Польщі... С. 137.

¹¹ Срібняк І. «Не гнійте в бараках...»... С. 223–224.

У листопаді 1920 р. генерал-хорунжий змушений був разом із керівництвом УНР перейти на територію Польщі. Перебував у таборі для інтернованих у Каліші¹². Спершу дещо дистанціювався від політичного життя¹³. Однак і надалі щиро цікавився долею військових.

Після припинення діяльності Тарнівського осередку*, ліквідації усіх (окрім Каліша) таборів для інтернованих, а також виїзду значної частини українських військових за межі Польщі – у Францію, Болгарію, Чехословаччину – уряд УНР на чолі з А. Лівіцьким на початку 1924 р. переїхав до Варшави, а С. Петлюра оселився в Парижі¹⁴.

У цей час одним із головних завдань Ради міністрів стало питання подальшої долі українських військовослужбовців в еміграції. Відповідно на посаду керівника Міністерства військових справ потрібно було призначити людину, яка б в умовах перебування на території інших держав, внутріпартійних чвар, неузгодженості подальшої стратегії серед командування колишньої Армії УНР зуміла вирішити це питання. Вибір випав на щирого патріота, прихильника ідеї самостійності та соборності України В. Сальського.

Очоливши Міністерство військових справ, В. Сальський сконцентрував діяльність підпорядкованого йому відомства й особисту в напрямі збереження кадрового потенціалу Армії УНР. Він усвідомлював, що головне завдання уряду УНР – відновлення незалежної України – багатьом може видатись ефемерним і нереальним. Та вважав, що попри всі песимістичні прогнози Рада міністрів повинна неухильно слідувати цьому курсу. Про це міністр ще раз наголосив на конференції уряду 10 березня 1927 р.: «Нехай нас вважають фантастами, але ж свою ідею, ідею нашої державності ми мусимо все далі поширювати, весь час гостро підносити думку про необхідність дальшої боротьби всякими засобами – ми повинні пам'ятати, що в цей момент ми є революціонерами»¹⁵. В. Сальський розумів, у яких обставинах опинилися військові після втрати української державності – без належного фінансового забезпечення, розпорошені територіями різних держав, деморалізовані, без перспектив. Попри весь свій оптимізм, він усвідомлював, що реальних можливостей зберегти регулярну армію нема: «... має кардинальне значіння питання, чи ми будемо з себе уявляти збройну силу, чи кадри. Очевидно, що кадри»¹⁶. Єдине, на

¹² Колянчук О., Литвин М., Науменко К. Генералітет Українських визвольних змагань. Біографи генералів та адміралів українських військових формацій першої половини ХХ століття. Львів, 1995. С. 232.

¹³ Валійський А. Генерал Володимир Сальський. *Вісник комбатанта*. 2009. 3 лютого. URL: http://komb-a-ingwar.blogspot.com/2009/02/blog-post_03.html (дата звернення: 15.05.2019).

* Тарнів – місто в малопольському воєводстві, яке з 1920 р. стало осередком діяльності уряду УНР в екзилі. За сприяння польської влади міністерства й урядові відомства були розквартировані в готелях міста. Головним осередком діяльності уряду УНР в екзилі став готель «Брістоль». Там же замешкали й члени уряду. З 1922 р. польська влада виділила для українських установ будинок у міському парку Тарнова, де вони розташовувались до 1923 р.

¹⁴ Лівіцький М. А. ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками. Мюнхен; Філадельфія, 1984. С. 16–18.

¹⁵ Józef Piłsudski Institute of America (далі – JPIA). Archival Collections Online. Fonds «Ukraińska Misja Wojskowa w Polsce». Folder 701/7/4. P 22. URL: <http://archiwa.pilsudski.org/dokument.php?nonav=0&nrrar=701&nrrzesp=7&sygn=4&handle=701.180/6009> (дата звернення: 28.05.2019).

¹⁶ Ibid. P. 18.

що здатні були Міністерство військових справ та Генеральний штаб,* – докласти максимум зусиль, щоби зберегти найбільш кваліфікованих офіцерів і солдатів, скерувати їх фахові знання й підготовку для служіння національній ідеї.

Зважаючи на розпорошеність колишніх вояків Армії УНР Європою, В. Сальський розпочав активну роботу щодо створення по місцях дислокації українських військових емігрантів центрів, які мали консолідувати їх, підтримувати патріотичний дух. А на випадок війни з більшовицькою Росією – швидко перетворити на менш-більш боєздатну силу. З цього приводу в листі до свого представника у Болгарії Володимира Филиновича міністр зауважив: «... добре було б через Ваших відпоручників установити можливості до закладення в районах еміграції там хоч би малих, але цілком певних з боку національно-державного осередків, які б в майбутньому змогли б розгорнути наші сили»¹⁷.

Та в цьому напрямі роботи В. Сальський і його представники зіткнулися з низкою проблем. Значною перешкодою у належній організації українських громад в еміграції були, по-перше, зовнішньополітичні обставини (про- чи антирадянська орієнтація урядів держав, розвідувальна й вербувальна діяльність більшовицьких спецслужб), а по-друге, внутрішні чинники (протистояння і боротьба за вплив різних політичних угруповань у середовищі емігрантів). Наприклад, у вересні 1929 р. В. Филинович повідомив В. Сальському про певні невдачі роботи серед емігрантів у Югославії внаслідок зміни уряду, запровадження його прорадянської політики та «поширеної травлі москалів»¹⁸. Іноді й самі українські військові долучалися до творення негативного образу емігранта. А це сприяло активній протидії урядів країн щодо організації національно-культурного життя українців за кордоном. Зокрема, в листі до В. Сальського сотник Гарячий [ім'я не встановлене – Д. К.] змальовував таку ситуацію у Братиславі. Це місто було центром української і російської еміграції. Та відмінність між представниками обох національностей полягала в тому, що росіяни, в основному інтелігенція, обіймали головні посади у місті. Натомість для української еліти Братислава на початку 1920-х років була своєрідним перевалочним пунктом на шляху до навчання у вищих школах Чехословаччини. У місті ж на постійно залишалися переважно рядові або старшина нижчих рангів, т. зв. «анархічно-розбещений елемент». Тому «сварки, бійки, пиятика і навіть крадіжки були звичайним явищем в історії української колонії в перших роках існування її ... більша частина ворохобні виходила од старшин, як раз од тих, що мають служити прикладом для мас козацьких»¹⁹.

Та ці перешкоди не спинили В. Сальського в його намірі організувати національно-культурне життя військових емігрантів. Для вибору менш-більш вдалої стратегії він розгорнув діяльність агентурної сітки у країнах Європи й деяких

* Генеральний штаб – вищий орган управління збройними силами УНР в екзилі. Створений 1 лютого 1927 р. при Міністерстві військових справ УНР. Його почергово очолювали генерали В. Куц, П. Шандрук та А. Валійський. Складався з трьох відділів (секцій): організаційно-мобілізаційного (займався питаннями реєстрації, вишколу й підготовки українських вояків до майбутніх бойових дій), інформаційного (питаннями розвідки і контррозвідки), ідеологічно-пропагандивного.

¹⁷ Українська політична еміграція 1919–1945: Документи і матеріали. Київ: Парламентське вид-во, 2008. С. 351.

¹⁸ Там само. С. 366.

¹⁹ Там само. С. 376.

державих Азійського континенту, де проживала українська діаспора. За цю сферу компетенцій безпосередньо відповідав підпорядкований міністрові ІІ відділ Генерального штабу. В. Сальський розіслав із чіткими інструкціями своїх представників на місця для вивчення ситуації, виявлення сприятливих сторін і недоліків щодо консолідації колишніх вояків. Він аналізував повідомлення агентів про стан справ та політичні настрої серед керівництва європейських держав, на території яких проживали українські емігранти, а також інформацію про вплив зовнішньо- і внутрішньополітичних чинників на настрої всередині української громади²⁰. Здебільша міністр особисто листувався з агентами, надавав здобуту розвідкою інформацію та інструкції щодо подальшої діяльності²¹. Активно консультувався з ними щодо якнайкращого поладження справ, давав вказівки й поради, фінансово підтримував своїх агентів. Ті ж постійно звітували про виконану роботу, про перешкоди в діяльності, а також надсилали оглядові й детальні плани роботи²². В. Сальський навіть сам їздив за кордон для ознайомлення із ситуацією на місцях. Відомо про такі візити міністра військових справ на Балкани, у Францію й Чехословаччину²³.

Одним із головних завдань В. Сальський уважав підбір надійних кадрів для організації життя українських військових емігрантів. Для цього, на його думку, потрібні були люди, що мають необхідні фахові знання, а найголовніше – щирі патріоти України, безкорисно готові покласти життя на вівтар служіння ідеї її незалежності. Пошук саме таких кадрів В. Сальський вважав пріоритетом. У листі до В. Филиновича від 28 лютого 1928 р. міністр виклав чітке бачення основних етапів роботи на місцях: «Керування справою з віддалення вимагає, мені здається, мати на місцях, себто в Болгарії та Сербії, – відповідних відпоручників, які в безпосередньому контакті з масою будучи, потрібну роботу переводили б. Якраз таких людей, доводиться констатувати зі справоздання, Вам і бракне. Чи не доцільним би було, пане полковнику, всю увагу і енергію свою скерувати передовсім на розшукування на місцях відповідних людей, налагодженне зв'язку з ними та пізнання їх. Погодивши, так би мовити, інструкторів, можна було б ступнево пролазити і в маси. Постачання літературою, хоч як важливим воно не є, може досягнути ціли лише тоді, коли література попаде на відповідний ґрунт, коли на місцях використана буде стосовно до загально-культурного рівню та національно-політичної свідомості даної маси. Останнє можливим є лише при умові, коли на місцях будуть хоч більш-менш свідомі наші люде»²⁴.

Із значними труднощами та зусиллями В. Сальському на початок 1930-х років вдалося створити мережу своїх представників, які легально/нелегально працювали на місцях. Вони підшукували відповідних людей, однодумців, для роботи на місцях. Працювали навіть там, де українська громада була нечисленною (кілька десятків емігрантів). Вивчали настрої населення, урядів держав, де жили українці, влади на місцях, а також аналізували, а подекуди й активно протидіяли пропагандивній роботі представників інших політичних сил (націоналістів, монархістів,

²⁰ Лівичський М. А. ДЦ УНР в екзилі... С. 27.

²¹ Українська політична еміграція... С. 320–321, 326–328, 331–332, 340, 351–352, 360–361, 362–363, 366–368, 533, 541, 559, 569.

²² Там само. С. 308.

²³ Лівичський М. А. ДЦ УНР в екзилі... С. 36.

²⁴ Українська політична еміграція... С. 320.

«білих» тощо). Якщо не вдавалося розгорнути легальну діяльність, представники В. Сальського намагалися бодай заснувати якийсь приватний заклад (кав'ярню чи ресторан), які з часом перетворювали на осередок українського культурного життя. Саме так вчинили колишні військові Армії УНР у Болгарії, де завдяки поширенню прорадянських тенденцій політичний істеблішмент негативно сприймав будь-які громадські ініціативи українців. Попри протидію влади щодо заснування товариств у Софії вони відкрили кав'ярню «Чорне море» (бо «пити каву ніхто не може заборонити»), а при ній – нелегальну читальню, яка стала центром українського життя в болгарській столиці²⁵.

Зазвичай агентам В. Сальського доводилося працювати в доволі складних обставинах, в оточенні радянських спецслужб, які не тільки намагалися звести нанівець усі зусилля щодо консолідації емігрантів, завербувати колишніх військових Армії УНР або й узагалі їх ліквідувати. З такою небезпекою 1927 р. зіткнувся підполковник В. Филинович, про що його попереджав особисто міністр військових справ²⁶.

Прагнення організувати життя українських військових емігрантів часто змушувало В. Сальського шукати різних способів «задобрювання» урядів європейських держав, механізмів впливу на них, йти на певні поступки. Зокрема, у червні 1929 р. він висунув ідею, щоби для унормування стосунків із болгарським урядом організувати урочисту академію, приурочену річниці утворення Болгарської держави. Міністр наголошував на необхідності серйозного підходу в підготовці до святкування. Пропонував укласти «відповідний програм: чіткий, смаковитий», навіть виголосити реферат про історичні зв'язки України з Болгарією²⁷.

В. Сальський намагався консолідувати емігрантів навіть у найвіддаленіших куточках світу. Тому дуже цікавився можливістю творення осередків для українських військових у країнах Сходу. Особливо його цікавили терени Туреччини й Ірану²⁸. Міністерство військових справ активно працювало в напрямі налагодження стосунків з українськими організаціями і на Далекому Сході, особливо в Харбіні. Олександр Алмазов, за дорученням та сприянням Володимира Сальського, надсилав місцевій організації «Просвіти» літературу, зокрема часопис «Тризуб»²⁹.

Також міністр усвідомлював важливість для організації українського життя за кордоном консолідації зусиль військових емігрантів з іншими громадськими організаціями, зокрема «Просвітою», об'єднаннями інвалідів війни, молодіжними товариствами, «Соколом». Відтак активно працював у цьому напрямі³⁰.

В. Сальський мав задум створити громадську організацію, яка б об'єднувала й координувала діяльність колишніх військових на еміграції. Ідея зародилася ще після переходу Армії УНР через р. Збруч. Ця організація повинна була охопити всі осередки проживання українських військових емігрантів, координувати їхню діяльність через філії на місцях. Однак втілити задум саме в цьому форматі так і не вдалося. Натомість внаслідок вдало продуманої та налагодженої роботи В. Сальського і його представників наприкінці 1920-х років почали функціонувати декілька організацій,

²⁵ Українська політична еміграція... С. 340.

²⁶ Там само. С. 308.

²⁷ Там само. С. 363.

²⁸ Там само. С. 340.

²⁹ Там само. С. 388.

³⁰ Там само. С. 360.

що об'єднували у своїх лавах українську старшину й рядових солдатів: Товариство вояків Армії УНР у Польщі з осередком у м. Каліш, Союз українських старшин і Товариство колишніх вояків Армії УНР у Чехословаччині, Товариство українських вояків у Румунії, Товариство вояків Армії УНР у Франції (м. Париж) тощо³¹.

Та громадський вимір цих об'єднань обмежував можливості їхньої діяльності. В. Сальський усвідомлював необхідність для втілення ідеї відновлення української державності власних збройних сил. Обмежені ресурси Міністерства військових справ та перебування на території інших держав не давали змоги повною мірою розгорнути діяльність у цьому напрямі. Та поодинокі спроби, не завжди успішні, були. Наприклад, полковник Гнат Порохівський, що був агентом Сальського на території Румунії й очолював Комітет допомоги українським емігрантам ім. С. Петлюри у Бухаресті, за доволі невеликий відтинок часу зумів згуртувати навколо себе колишніх вояків Армії УНР. Розподіливши між ними функціональні обов'язки, він належально укомплектував дивізію, яка з початком бойових дій і належним забезпеченням зброєю змогла би виступити як самостійна бойова одиниця³².

Робота серед військових емігрантів охоплювала різні напрями: від покращення побутових умов до вирішення проблем культурного життя. Чи не найпріоритетнішим для В. Сальського було освітнє питання. Він усвідомлював значення належного рівня освіти й освіченості для становлення особистості та формування її ідентичності, зокрема й національної. А в умовах перебування в еміграції це питання набувало особливого значення. Для військового міністерства нагальним був вишкіл і кадрова підготовка офіцерів колишньої Армії УНР. Та В. Сальський це розумів по-іншому. Він усвідомлював, що для забезпечення життєздатності українських політичних та громадських структур в екзилі потрібна національна еліта, яка на практиці послідовно втілюватиме ідею незалежної України. Творення цієї соціальної верстви було вкрай необхідним для української справи, адже значна частина колишніх військових не мала належної фахової підготовки – освітній рівень обмежувався початковою школою. Тому В. Сальський значну увагу приділяв розширенню освітніх можливостей в емігрантських колах. Попри всіляке сприяння колишнім військовим при вступі до українських вищих шкіл міністр військових справ підтримував заснування і функціонування середніх навчальних закладів. Він сприяв будь-яким просвітнім ініціативам: недільним школам, різним лекційним курсам для цільової аудиторії й загалу, самоосвітнім гурткам при військових товариствах тощо. Особливо схвалював розвиток фахової освіти для військових. Підтримав ініціативу В. Филиновича про заснування курсів для старшин та підстаршин у Болгарії. Проте цей задум так і не вдалося реалізувати через несприятливу для українців політичну кон'юнктуру в цій країні³³.

Необхідно зауважити, що В. Сальський, незважаючи на відсутність педагогічної освіти, усвідомлював необхідність дотримання дидактичного принципу систематичності й послідовності навчання: «Працю в тих шкільних групах, які розпочали свою чинність, треба побудувати так, щоб було додержано в системі

³¹ Українська політична еміграція... С. 316.

³² JPIA. Fonds «Ukrainiska Misja Wojskowa w Polsce». Folder 701/7/4. P 22. URL: <http://archiwa.pilsudski.org/dokument.php?nonav=0&nrrar=701&nrzesp=7&sygn=4&handle=701.180/6009> (дата звернення: 28.05.2019).

³³ Українська політична еміграція... С. 308.

викладів певної поступовості: від загальнішого й основного до докладного студіювання поодиноких дисциплін, до спеціалізації»³⁴. Він також опікувався матеріально-технічним забезпеченням освітніх курсів, намагався розширити можливості емігрантів навчатися рідною мовою. Для цього В. Сальський особисто вишукував і пересилав організаторам курсів необхідні підручники, художню й наукову літературу українською мовою³⁵.

Важливим завданням військового міністерства було питання збереження професійних навиків вояків, які все частіше призвичаювались до мирного життя, задля покращення власного добробуту опановували цивільні професії. В. Сальський розумів небезпеку такої ситуації, що зрештою може призвести до поступової втрати українського військового потенціалу. Також він усвідомлював неспроможність уряду УНР здійснити дієві кроки щодо вишколу національної армії. Єдиний можливий вихід із такої ситуації міністр убачав у залученні українців до регулярних армій союзників, особливо Польщі³⁶. Співпраця урядів Ю. Пілсудського й А. Лівичького в цьому напрямі тривала з 1926 р. і до початку Другої світової війни.

Важливість цього питання для В. Сальського засвідчує те, що він особисто підбирав відповідні кадри для навчання у польських школах для підхорунжих. Однак ідея генерала залучити якомога більше українських військових на контрактну службу у Військо польське невдовзі зазнала невдачі головно через низьку кваліфікацію претендентів³⁷.

Ще одне завдання з організації життя військових емігрантів, над реалізацією якого працював В. Сальський, – працевлаштування колишніх військовиків, особливо фахівцями в державних структурах країн, на території яких проживали українські емігранти. З цього приводу він систематично листувався зі своїми представниками й делегатами ДЦ УНР на місцях, консультував із приводу якнайкращого поладження справи³⁸. В. Сальський добре розумів, що проникнення українців у державні структури на місцях згодом може позитивно змінити ставлення влади до українців загалом. А це дасть їм можливість повною мірою реалізувати свої національні права на території інших країн.

Ще одним напрямом діяльності стало налагодження зв'язків і консолідація зусиль українських військових організацій в еміграції з кубанськими козаками, грузинами та представниками народів, солідарних з українцями в боротьбі з більшовицькою Росією. Про це неодноразово наголошував у листах своїм представникам у різних країнах³⁹. Міністр скрупульозно вивчав інформацію про потенційних союзників, постійно консультував щодо порядку ведення з ними переговорів про співпрацю, аналізував звіти про переговори. Наприклад, у квітні 1930 р. голова Союзу організацій колишніх вояків Армії УНР у Чехословаччині О. Алмазов повідомив В. Сальському про перебіг і результати переговорів із представниками незалежної козацької групи

³⁴ Українська політична еміграція... С. 362.

³⁵ Там само.

³⁶ Двірна К., Кунц С. Повоєнна доля армії УНР у 20–30-ті роки XX століття. *Історія в рідній школі*: науково-методичний журнал (Київ). 2016. № 6. С. 3.

³⁷ Комар В. Л. Еміграція УНР в політиці прометеїзму Польщі 30-х років XX ст. *Чорноморський літопис* (Миколаїв). 2011. Вип. 3. С. 19.

³⁸ Українська політична еміграція... С. 376–377.

³⁹ Там само. С. 412.

Союзу вільних козаків. Він наголосив на спільності поглядів щодо подальшої боротьби з радянським режимом, позитивному враженні від зустрічі загалом⁴⁰.

Невід'ємною складовою організації життя військових емігрантів була ідеологічна робота в їхньому середовищі, покращення їх морально-психологічного стану, культивування патріотичних почуттів, готовності до самовідданої боротьби й праці на благо майбутньої незалежної України. В умовах плюралізму політичних настроїв, розколу серед емігрантів у баченні шляхів подальшої боротьби, посилення впливу монархістів, а особливо націоналістичної ідеології В. Сальський приділяв цьому питанню особливу увагу. Одним із дієвих засобів ідеологічної роботи в емігрантських колах він вважав систематичну публікацію матеріалів з історії України, українського війська на сторінках українських часописів, зокрема «Гуртуємося», «За державність», «Табір» тощо та їх популяризацію в емігрантському середовищі. Про важливість для військових емігрантів власних друкованих органів міністр наголосив на конференції уряду 10 березня 1927 р.: «Для поширення наших ідей і підготовки маси до прийняття їх має бути відновлений журнал “Табір”*, який буде впрост витлумачувати розроблені Штабом [Генеральним штабом – Д. К.] питання провадження боротьби»⁴¹. Він також вважав, що ефективність пропагандивної роботи зростає, якщо журнал поширювати безкоштовно, а його наповнення зробити цікавим для читачів. Адже не кожна емігрантська організація мала достатньо коштів для передплати періодичних видань.

Міністр також був дописувачем до часопису «Табір», залучав до роботи в ньому якомога більше офіцерів. Зокрема в листі до підполковника Василя Проходи зауважив: «Мене завжди тішило й почасти дивувала та велика напружена праця, яку переводять наші вояки в стінах своєї Високої школи, уділяючи ще час на громадську працю й літературно-військове співробітництво в наших виданнях, зокрема в “Таборі”»⁴².

В. Сальський інформував емігрантів про всі, навіть найменші, здобутки українського уряду в екзилі. І використовував для цього різні засоби: від друкованих органів, радіопередач, телефонограм до особистих контактів. Яскрава ілюстрація такої ідеологічної роботи – безпрецедентний факт, що відбувся наприкінці 1929 р. 28 листопада цього року група сенаторів США, виступивши на підтримку самостійності України, внесла на розгляд верхньої палати парламенту відповідну пропозицію з вимогою уповноважити президента США призначити дипломатичного представника при уряді УНР, а також асигнувати для цього відповідні кошти. В. Сальський вважав піднесення українського питання на міжнародному рівні, увагу до нього з боку впливової держави важливим чинником підтримання

⁴⁰ Українська політична еміграція... С. 400–401.

* «Табір» – військово-науковий та літературний часопис, заснований Українським військово-історичним товариством у Польщі за ініціативи С. Петлюри. Виходив у 1923–1924 рр. у Каліші. Згодом припинив діяльність. Відновлений у 1928 р. Спершу (1928–1929) його редакція розташовувалась у Каліші, а 1930 р. її перенесено до Варшави. Журнал виходив до 1939 р. За увесь час вийшло 37 випусків. Дописувачем «Табору» був і В. Сальський.

⁴¹ JPIA. Fonds «Ukrainiska Misja Wojskowa w Polsce». Folder 701/7/4. P 22. URL: <http://archiwa.pilsudski.org/dokument.php?nonav=0&nrrar=701&nrzesp=7&sygn=4&handle=701.180/6009> (дата звернення: 28.05.2019).

⁴² Українська політична еміграція... С. 360.

патріотичних почуттів у середовищі емігрантів. Із цього приводу в листі до голови Союзу колишніх вояків Армії УНР у Чехословаччині О. Алмазова міністр наголосив: «Не потрібую витлумачення, яке значіння має тепер для нашої справи не тільки визнання незалежності нашої Вітчизни, але навіть факт поставлення такого внеску на засіданні Сенату й ухвала його передання до Комісії по справах заграничних»⁴³. Тому всіляко сприяв популяризації цієї події серед українців в еміграції. Звертаючись до представників організацій українських військових у різних державах, В. Сальський закликав їх у формі вітальних адресів чи телеграм подякувати сенаторам за підтримку та резонанс української справи на міжнародному рівні: «Така акція буде не тільки подякою, вона покаже дійсні настрої нашого громадянства, заманіфестує нашу незламну волю до дальшої боротьби»⁴⁴.

В. Сальський також надавав великого значення при формуванні позитивного морально-психологічного настрою колишніх вояків залученню їх до проведення й організації різних національно-патріотичних урочистостей, свят. Наприклад, Товариство колишніх вояків Армії УНР у Франції у 1930 р. за сприяння Міністерства військових справ і уряду УНР загалом виступило з ініціативою з нагоди 222-ліття битви під Полтавою здійснити покладання вінка на могилу шведського короля Карла XII. Керівництво організації у цій акції вбачало не лише патріотичну складову, а й вважало, що так українські вояки нагадають «відповідним політичним європейським чинникам про відрубність українського народу від московського, та про невпинне продовження боротьби нащадками гетьмана Мазепи за волю України...»⁴⁵. Воно також звернулося до військових емігрантів у Румунії і Чехословаччині із закликом підтримати цю акцію.

Отже, В. Сальський брав активну участь у налагодженні життя українських військових емігрантів міжвоєнного періоду. Завдяки його зусиллям як міністра військових справ УНР в екзилі вдалося заснувати громадські організації, що об'єднували у своїх лавах колишніх вояків. Вони ставили за мету захист їх прав та інтересів перед урядами держав, на території яких проживали емігранти, і працювали в цьому напрямі. Також вдалося налагодити агентурну мережу, яка працювала над організацією національно-культурного життя українців на місцях. В. Сальський працював над розширенням освітніх і кадрових можливостей вояків, зростанням їх національної самосвідомості, утвердженням у їхньому середовищі ідеї відновлення Української держави.

REFERENCES

1. Dvirna, K., & Kunts, S. (2016). Povoienna dolia armii UNR u 20–30-ti roky XX stolittia. *Istoriia v ridnii shkoli: nauково-metodychnyi zhurnal (Kyiv)*, 6, 3 [in Ukrainian].
2. Józef Piłsudski Institute of America. Archival Collections Online. *Fonds «Ukraińska Misja Wojskowa w Polsce»*, 701/7/4, 22. Retrieved from <http://archiwa.pilsudski>.

⁴³ Українська політична еміграція... С. 373.

⁴⁴ Там само.

⁴⁵ Там само. С. 387.

- org/dokument.php?nonav=0&nrrar=701&nrzesp=7&sygn=4&handle=701.180/6009 [in Ukrainian].
3. Kolianchuk, O. (2000). *Ukrainska viiskova emihratsiia u Polshchi (1920–1939)*. Lviv [in Ukrainian].
 4. Kolianchuk, O., Lytvyn, M., & Naumenko, K. (1995). *Heneralitet Ukrainskykh vyzvolnykh zmahan. Biohramy heneraliv ta admiraliv ukrainskykh viiskovykh formatsii pershoi polovyny XX stolittia*. Lviv [in Ukrainian].
 5. Komar, V. (2011). Emihratsiia UNR v politytsi prometeizmu Polshchi 30-kh rokiv XX st. *Chornomorskyi litopys*, 3, 19 [in Ukrainian].
 6. Livytskyi, M. A. (1984). *DTS UNR v ekzylu mizh 1920 i 1940 rokamy*. Munich; Philadelphia [in Ukrainian].
 7. Lozytskyi, V. S. (Ed.). (2008). *Ukrainska politychna emihratsiia 1919–1945: Dokumenty i materialy*. Kyiv: Parlamentske vyd-vo [in Ukrainian].
 8. Plazova, T. (2008). Ukrainska politychna emihratsiia u pershii polovyni 20-kh rokiv XX st. *Ukrainska natsionalna ideia: realii ta perspektyvy rozvytku*, 20, 118–121 [in Ukrainian].
 9. Shvahuliak, M. (1992). Ukrainska politychna emihratsiia v Nimechchyni u 30-kh rokakh XX st. Proceedings of the International Scientific Conferences: *Ukrainska emihratsiia. Istoriiia i suchasnist*. (pp. 316–334). Lviv: Kameniar [in Ukrainian].
 10. Skorych, L. V. (2013). Ukrainska viiskova emihratsiia u Polshchi (1921–1924 rr.). *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika»*. *Derzhava ta armiia*, 752, 136–139 [in Ukrainian].
 11. Sribniak, I. (1997). *Obezzbroiena, ale neskorena: Internovana Armiia UNR u taborakh Polshchi y Rumunii (1921–1924 rr.)*. Kyiv; Philadelphia [in Ukrainian].
 12. Sribniak, I. (2006). Pochatky ukrainskoi viiskovoi emihratsii na Balkanakh (1921–1923 rr.). *Viiskovo-istorychnyi almanakh*, 2, 45–55 [in Ukrainian].
 13. Sribniak, I. (2018). «Ne hnyite v barakakh, tvorit zhyttia tut, na tsomu malenkomu misti, ohorodzhenomu drotamy...» (Povsiakdennia internovanykh voiakiv-ukraintsiv u Aleksandrovi (Polshcha) u vysvitleni taborovoi periodyky, 1921 r.). *Yevropeiski istorychni studii*, 10, 217–252 [in Ukrainian].
 14. Sribniak, I. (2018). Osoblyvosti sotsializatsii voiakiv-ukraintsiv armii UNR pislia yikh perekhodu na tsyvilnyi stan (seredyna 1920-kh rr.). *Science Rise*, 10, 10–13 [in Ukrainian].
 15. Valiiskyi, A. (2009). Heneral Volodymyr Salskyi. *Visti kombatanta*. Retrieved from http://komb-a-ingwar.blogspot.com/2009/02/blog-post_03.html [in Ukrainian].
 16. Zabolotniuk, V. (2016). Stanovlennia ukrainskoi viiskovoi emihratsii v Nimechchyni (1918–1939). *Skhid (Mariupol)*, 6 (146), 60–64 [in Ukrainian].

Denys KAMENTSEV

THE ROLE OF VOLODYMYR SALSKEYI IN THE ORGANIZATION UKRAINIAN MILITARY EMIGRATION (1921–1940)

The study considers the issue of saving the tradition of Ukrainian statehood in emigration, which is essential and challenging in modern historiography. It is noted that the contribution of individuals to the organization of emigrant life, preservation of national culture and identity remains poorly investigated, despite the considerable interest of researchers in its institutional

level – the activities of Ukrainian political, public and cultural organizations and societies. At the personal level, on the example of Volodymyr Salskyi, the contribution to the cause of the organization of Ukrainian military emigrants' life was investigated. The basic directions of V. Salskyi's activity regarding preserving the wholeness, structure and combat capability of the UNR's Army, improving the material and living conditions of the former military, increasing their educational level, professional skills (through the organization of various military training courses and training of former UNR officers), as well as supporting the patriotic spirit were analyzed. The strategy and practical steps of V. Salskyi as the Minister of Military Affairs in exile for providing activities of emigrant political and public structures in various foreign centers such as Poland, Czechoslovakia, France, and Bulgaria are presented. In particular, the focus is on personnel policy, the creation of a human intelligence network that not only carried out intelligence assessment in the region but also tried to consolidate Ukrainians, organized their national and cultural life in new places.

Keywords: Ukrainian military emigration, Volodymyr Salskyi, UNR State Center, UNR Ministry of Military Affairs.

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Актуальні питання української історії	3
Мисак Наталія. Ідеї соборності та самостійності в українському молодіжному середовищі Галичини наприкінці XIX – початку XX століття.	3
Фіногенов Олег. «Ліонський сюжет» (1924) у діяльності Західноукраїнського товариства Ліги Націй.	16
Стасюк Олександра. Роль рад депутатів трудящих у процесі радянізації Західних областей УРСР (1939–1941)	26
Лук'янченко Світлана. Агропромисловий комплекс Рівненської області в першій половині 1960-х років	38
До 100-річчя ЗУНР.	46
Дацків Ігор. Діяльність зовнішньополітичної служби Західноукраїнської Народної Республіки в 1918–1923 роках	46
Королько Андрій. Становлення і функціонування органів української влади на Снятинщині періоду ЗУНР (1918–1919)	54
Пірко Марія. Видавничі проекти державного секретаріату ЗУНР	79
Ткачук Павло, Кривизюк Леонід. Участь польових духівників у життєдіяльності збройних сил ЗУНР.	88
Пагіря Олександр. ЗУНР і національно-визвольний рух на Закарпатті в 1918–1919 роках.	100
Воєнна історія	127
Ткачук Андрій. Політика безпеки в коаліційній угоді депутатських фракцій у Верховній раді України V скликання	127
Попко Сергій. Державна програма співробітництва України з НАТО на 2001–2004 роки: пріоритети та завдання у контексті євроатлантичної інтеграції.	137
Постаті	145
Сова Андрій. Внесок Івана Боберського в підготовку та проведення Шевченківського здвигу 1914 року у Львові	145
Патер Іван. Суспільно-політичні процеси в Галичині 1919–1920 року в оцінці Євгена Чикаленка (за матеріалами «Щоденника»)	156
Соляр Ігор. Дмитро Левицький у визвольних змаганнях українців у 1914–1923 роках.	170

Середюк Марія. Громадсько-політична діяльність Володимира Целевича в роки національно-визвольних змагань (1918–1923)	181
Каменцев Денис. «Мене завжди тішило й почасти дивувала та велика напружена праця, яку переводять наші вояки...»: роль Володимира Сальського в організації української військової еміграції (1921–1940)	190
Кравець Наталія. Національно-культурна діяльність Василя Проходи в таборах військовополонених у роки Першої світової війни	203

МОВОЗНАВСТВО

Осінчук Юрій. Лексика на позначення Божих Осіб, святих і ангелів в українському історичному словнику за редакцією Євгена Тимченка.	213
Bahniuk Nataliya. Researching written monuments in the context of changing scientific paradigms	233
Черевко Ірина. Здобутки української діалектної фразеології ХХІ століття	240

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Гаврилів Тимофій. Ідентичнісні імплікації: «З країни рижу та опію» Софії Яблонської-Уден	251
Когут Софія. Видавничі стратегії Михайла Рудницького міжвоєнного періоду: ідеї, проекти, перспективи	267
Ругар Христина. Мандрівка до (своєї) пам'яті: міжвоєнний Львів і Львів у часі Другої світової війни в сучасному українському тексті (на матеріалі романів «Музей покинутих секретів» Оксани Забужко й «Танго смерті» Юрія Винничука)	278

ОГЛЯДИ ТА РЕЦЕНЗІЇ

Лановик Мар'яна. [Рец.]: «Пов'язати розгублені кінці життя і мистецтва» [на]: Мочернюк Н. Поза контекстом: Інтермедіальні стратегії літературної творчості українських письменників-художників міжвоєнної: монографія. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2018. 392 с. + 16 кольор. вкл.	286
Романюк Михайло. [Рец. на]: Сова А., Тимчак Я. Іван Боберський – основоположник української тіловиховної і спортової традиції / за наук. ред. Євгена Приступи. Львів: ЛДУФК, Априорі, 2017. 232 с.	295
Yastremska Tetiana. Dialectological studies: history, topics, structure.	300